

Henryk Karbownik

Sprawa uposażenia i opodatkowania dochodów duchowieństwa w zaborze pruskim w latach 1772-1807

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 39/3-4, 243-268

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. HENRYK KARBOWNIK

**SPRAWA UPOSAŻENIA I OPODATKOWANIA DOCHODÓW
DUCHOWIEŃSTWA W ZABORZE PRUSKIM W LATACH 1772-1807**

W skład ziem polskich będących pod panowaniem pruskim w latach 1772-1807 wchodziły: Pomorze, zwane Prusami Królewskimi, Warmia, Wielkopolska oraz Mazowsze w latach 1795-1807. Śląsk nie był zabrany Polsce, lecz został oderwany od Austrii w r. 1740 i przyłączony do Prus. Dolna granica chronologiczna omawianego zagadnienia datuje się od pierwszego rozbioru państwa Polskiego, górna zaś kończy omawianie faktem oderwania ziem drugiego i trzeciego rozbioru oraz utworzeniem Księstwa Warszawskiego. Sprawa uposażenia duchowieństwa i opodatkowania jego dochodów przebiegała odrębnymi torami w poszczególnych ziemiach zabranych Polsce, stąd należy uwzględnić powyższe okoliczności przy ilustrowaniu niniejszego zagadnienia, które dotąd nie zostało opracowane w naszej literaturze prawnohistorycznej.

**I. Uposażenie i opodatkowanie duchowieństwa na Warmii
i w Prusach Zachodnich w latach 1772-1807**

1. Terytorium Prus Zachodnich i Warmii

Państwo Pruskie wyrosło na gruncie Prus Książęcych, które od r. 1466 były lennem Polski. Na mocy traktatu welawsko-bydgoskiego z r. 1657 uzyskały pełną suwerenność i od tego czasu coraz bardziej stawały się silnym państwem pod względem gospodarczym i militarnym¹. W r. 1701 książę Fryderyk III koronował się na króla Prus jako Fryderyk I (1701-1713)². W r. 1740 posiadłości państwa pruskiego uległy powiększeniu przez zagarnięcie

¹ K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk 1946, s. 129-133; *Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795*, Z. Kaczmarski i Bogusław Leśnodorski pod red. J. Bardacha, Warszawa 1957, cz. II, s. 214-216, 351-353. (Skrot: HPPP t. II).

² K. Piwarski, dz. cyt., s. 216-225; E. Cieślak, *Prusy Książęce na drogach integracji z Brandenburgią w latach 1657-1772*; W: *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, cz. II, t. I, Poznań 1984, s. 497-500.

Śląska należącego wówczas do Austrii³. W drugiej zaś połowie XVIII w. władcy Prus, biorąc udział w trzech rozbiorach Polski, przyłączyli do swych posiadłości znaczną część jej terytorium⁴.

Na mocy traktatu rozbiorowego, zawartego przez trzy sąsiednie państwa w r. 1772 i zatwierdzonego przez sejm Prusy zabrały całą Warmię oraz Prusy Królewskie, tj. województwa: chełmińskie, malborskie i pomorskie, a także części województw: gnieźnieńskiego, poznańskiego, brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego położonych po obydwu brzegach rzeki Noteć. Miasta zaś Gdańsk i Toruń pozostały we władaniu Rzeczypospolitej. Terytorium zagarnięte przez Prusy w czasie pierwszego rozbioru liczyło 36 000 km², na których mieszkało około 580 000 osób⁵. Biorąc zaś pod uwagę administrację kościelną, należy nadmienić, iż w całości odpadła diecezja warmińska, część pomorska diecezji włocławskiej, a także północna część diecezji chełmińskiej oraz północne skrawki archidiecezji gnieźnieńskiej⁶. Gdy po trzecim rozbiorze państwa polskiego granice administracji kościelnej zostały w zupełności poszarpane, wówczas w r. 1797 państwa zaborcze zawarły układ w Petersburgu, na mocy którego żaden z arcybiskupów i biskupów polskich nie będzie mógł sprawować swej władzy na terenie obcego państwa⁷.

Władze pruskie po zajęciu ziem polskich przystąpiły do likwidowania miejscowych instytucji samorządowych i administracyjnych a w ich miejsce wprowadzano pruski zarząd terytorialny. Warmia została inkorporowana do Prus Wschodnich tworząc z nimi jeden organizm pod względem administracyjnym. Terytorium zaś dawnych Prus Królewskich wraz z dołączonym do nich powiatem kwidzyńskim i obszarem nadnoteckim otrzymały nazwę Prus Zachodnich, do których przyłączono także powiaty bytowski i lęborski⁸.

³ HPPP, t. II, s. 337.

⁴ *Historia Pomorza*, pod red. G. L a b u d y, cz. II, t.I, Poznań 1984 s. 610-616, 626-628, 629-631.

⁵ D'Angeberg (Chodźko), *Recueil destraités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762-1862*, Paryż 1862, s. 99-105; *Volumina legum. Prawa konstytucyjne i przywileje Królestwa Polskiego*, wyd. J. O h r y z k o, Petersburg 1860, t. VIII, f. 38-49; K. P i w a r s k i, dz. cyt., s. 225-227; *Historia Pomorza*, red. G. L a b u d a, cz. II, t. I, s. 628-631; HPPP, t. III, s. 12.

⁶ J. W y s o c k i, *Kościół Katolicki pod zaborem pruskim 1772-1815*. w: *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. ks. B. K u m o r, ks. Z. O b e r t y ń s k i, t. II, 1764-1945, cz. 1, 1764-1918, Poznań-Warszawa 1979, s. 131.

⁷ J. W ą s i c k i, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie Neuostreussen 1795-1806*, Poznań 1963, s. 217.

⁸ *Historia Pomorza*, red. G. L a b u d a, cz. II, t. 1, Poznań 1984, s. 631-635.

Terytorium Prus Zachodnich od samego początku było podporządkowane samemu monarsze, lecz w r. 1774 przekazano je Generalnemu Dyrektorium w Berlinie jako najwyższej władzy administracyjnej. Na czele zaś prowincji Prus Zachodnich stanął von Domhardt jako jej pierwszy nadprezydent⁹. Udział w zarządzie prowincją posiadał też organ kolegialny, zwany kamera wojny i domen. W jego skład wchodziły radcy, asesorowie, referendarze i inni urzędnicy, którymi kierował nadprezydent. Do kompetencji kamery domen i wojny należały według regulaminu z r. 1749 sprawy: administracyjne prowincji, wojskowe, podatkowe i zarządu dobrami państwowymi. Kamera domen i wojny została zorganizowana dla zabranych ziem polskich już w r. 1772, a miejscem jej urzędowania było miasto Kwidzyn¹⁰.

Departamenty kamer i wojny dzieliły się na mniejsze jednostki administracyjne, zwane powiatami. Na ich czele stali landraci, którzy od r. 1787 byli mianowani przez króla spośród dwóch kandydatów wybranych przez szlachtę danego powiatu. W Prusach Zachodnich było w sumie 21 powiatów. Do uprawnień landratów należały sprawy podatkowe, tj. rozkładanie podatków na gminy i ich egzekwowanie. Obok landratów działały w powiatach także sejmiki szlacheckie jako instytucje samorządowe¹¹. Najmniejszą jednostką administracyjną była wiejska gmina, na czele której stał sołtys. Najczęściej te funkcję pełnili właściciele ziemscy, lub wyznaczone przez nich osoby¹².

Miasta zaś były wyłączone z powiatów i nie podlegały władzy landratów, posiadały własny samorząd. Sprawy podatkowe w miastach należały do kompetencji radców podatkowych. Dopiero w r. 1806 miasta zostały włączone do administracji powiatowej i podporządkowane władzy landratów¹³.

2. Źródła dochodów duchowieństwa

Duchowni zatrudnieni w duszpasterstwie byli uprawnieni do posiadania kościelnego beneficjum i czerpania zeń dochodów. W skład beneficjum wchodziły nieruchomości jak np. ziemia, budynki oraz różnego rodzaju prawa majątkowe. Stąd dochody pozyskiwane z beneficjum były rozmaite

---

⁹ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. Studium historycznoprawne*. Wrocław 1957, s. 33. prz. 19.

¹⁰ HPPP, t. III, s. 49.

¹¹ HPPP, t. III, s. 47, 585.

¹² HPPP, t. III, s. 51, 609-610.

¹³ HPPP, t. III, s. 584-586, 606.

pod względem ich wielkości. Najważniejszym źródłem dochodów beneficjalnych była kościelna ziemia¹⁴.

a. Ziemia beneficjalna

Na ziemiach zabranych przez Prusy w czasie pierwszego rozbioru państwa polskiego znajdowało się bardzo wiele dóbr ziemskich będących w posiadaniu kleru diecezjalnego i zakonów. Do bogatych posiadaczy nieruchomości ziemskich należał biskup warmiński i tamtejsza kapituła katedralna. Na początku XVIII w. biskup warmiński posiadał na terenie Warmii 8 miast i 335 wsi, kapituła zaś – 3 miasta i 185 wsi¹⁵. Na terenie zaś Prus Zachodnich znajdowały się posiadłości biskupa chełmińskiego i tamtejszej kapituły katedralnej¹⁶. Także na terenie Prus Zachodnich miał swe posiadłości arcybiskup gnieźnieński¹⁷. Ponadto wiele dóbr ziemskich znajdowało się we władaniu klasztorów usytuowanych na terenie Prus Zachodnich i na Warmii¹⁸. Duchowieństwo zaś parafialne najczęściej korzystało z ziemi beneficjalnej, która liczyła kilka fanów i wchodziła jako główny składnik do beneficjum¹⁹. Trudno jest dociec jaką powierzchnię zajmowały kościelne grunty, bowiem w ówczesnych warunkach nie przeprowadzano w tym celu żadnych pomiarów. Najczęściej liczono powierzchnię majątku ziemskiego przy pomocy liczby wiosek i ilości wysiewów zboża na ziemi folwarcznej. Przy beneficjach kościelnych wielkość gospodarstwa była określana przy pomocy liczby poddanych chłopów.

Po zajęciu ziem polskich przez władze pruskie przystąpiły one do realizowania planów dotyczących zagospodarowania kościelnej ziemi. W dniu 23 VII 1772 r. król Fryderyk II informował prezydenta w Prusach von Domhardta, iż dobra kościelne stanowiące uposażenie zamożnego kleru należy opodatkować kontrybucją w wysokości 50% czystego dochodu,

¹⁴ J. Rybczyk, *Beneficjum*, W; Encyklopedia Katolicka, t. II, s. 262-265.

¹⁵ A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525-1772*, Olsztyn 1993, s. 21; J. Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV w.* Lwów 1929.

¹⁶ *Inwentarze dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614 z uwzględnieniem późniejszych do 1759 r. inwentarzy*. Wyd. A. Mańkowski, Toruń 1927.

¹⁷ *Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z XVII w.* wyd. L. Żytkowski, Toruń 1957. W: Fontes TNT R. 11-15, 1907-1911; *Visitatio archidiaconatus Pomeraniae (...) anno 1656 et 1687 peracta*, wyd. P. Panske, Fontes TNT R. 11-15, 1907-1911.

¹⁸ A. Kopiczko, dz. cyt., s. 240-253.

¹⁹ A. Kopiczko, dz. cyt., s. 174.

podobnie jak to zostało uczynione na Śląsku²⁰. W piśmie zaś z dnia 1 XI 1772 r. monarcha uzasadniał, iż głównym powodem przejęcia dóbr kościelnych jest nieudolność gospodarcza dotychczasowych posiadaczy oraz skierowanie duchowieństwa do głębszego zaangażowania się w pracę duszpasterską²¹. W dniu zaś 2 III 1773 r. król pruski zalecił w piśmie skierowanym do prezydenta kamery w Prusach Zachodnich, aby dobra kościelne zostały przejęte w administrację skarbu państwa, a duchownym jako ich dotychczasowym posiadaczom dać rekompensatę w formie pieniężnej. Akcja przejmowania dóbr kościelnych miała się rozpocząć od niedzieli Trójcy Świętej. Do tego zaś czasu dobra kościelne miały pozostać we władaniu dotychczasowych posiadaczy, ale należało je obciążyć kontrybucją w wysokości 50% czystego dochodu²². Po upływie krótkiego czasu monarcha zmienił zdanie, bowiem w liście napisanym 27 III 1773 r. zlecił prezydentowi kamery, aby posiadłości ziemskie należące do kościelnych instytucji zostały opodatkowane w wysokości 50% od czystego dochodu nie pozbawiając prawa własności dotychczasowych posiadaczy. Zdaniem monarchy Śląsk winien być przykładem tego rodzaju rozwiązania²³. Potwierdzeniem tego stanowiska monarchy był następny dokument wydany w dniu 5 VI 1773 r. oraz późniejszy z dnia 7 VI tegoż roku²⁴. Obydwa dotyczyły oszacowania dóbr kościelnych dla celów podatkowych.

W dniu 18 IX 1773 r. Sejm Rzeczypospolitej zatwierdził traktat rozbiorowy oraz umowę zawartą między Prusami a Polską dotyczącą zaboru ziem i uregulowania stosunków między obydwoma państwami. W artykule VIII tegoż traktatu monarcha pruski zaręczał, iż katolicy mieszkający na zabranych ziemiach będą mieć spokojne posiadanie swej własności, a w dziedzinie uprawnień religijnych ich zakres nie ulegnie pomniejszeniu. Tak samo kościoły będą się cieszyły posiadaniem dóbr w niezmienionym stanie²⁵.

Po podpisaniu przez Prusy tegoż traktatu z Polską, król Fryderyk II zmienił zdanie w odniesieniu do dóbr kościelnych. W dniu 1 XI 1773 r. skierował do prezydenta kamery pismo, w którym polecił, aby dobra kościelne zostały przejęte w zarząd skarbu, a dotychczasowym posiadaczom należy wypłacać w każdym roku pensję w wysokości połowy czystego dochodu jaki będą przynosiły zajęte dobra. Zdaniem monarchy głównym

²⁰ M. B a e r, *Westpreussen unter Friedrich den Grossen*, Leipzig 1909 I, s. 275.

²¹ Tamże, t. I, s. 275, t. II, s. 39-40.

²² Tamże, t. II, s. 10.

²³ Tamże, t. I, s. 275, t. II, s. 39-40.

²⁴ Tamże, t. I, s. 275, t. II, s. 39-40, 50.

²⁵ Vol. leg. t. VIII, f. 39.

powodem przejęcia kościelnych włości była nieudolność duchownych w prowadzeniu gospodarstw rolnych i potrzeba ich przeniesienia do pracy duszpasterskiej²⁶. Wynika z tego, że pruski monarcha złamał umowę zawartą kilka miesięcy wstecz nie dotrzymując obietnicy dotyczącej nienaruszalności dóbr kościelnych.

Zgodnie z powyższym zarządzeniem królewskim prezydent Prus Zachodnich von Domhardt przystąpił do przejmowania kościelnych włości. W ten sposób zostały przejęte majątki ziemskie zamożnych instytucji kościelnych, tj. klasztorów, kapituł i biskupów znajdujących się na terenie Warmii i Prus Zachodnich, a dotychczasowym posiadaczom zaczęto wypłacać coroczną pensję, zwaną kompetencją²⁷.

Ziemia jako uposażenie duchownych pozostała tylko przy parafiach obejmująca kilka łanów w poszczególnych gospodarstwach plebańskich. Nie podlegała ona przejęciu na rzecz skarbu państwa. Lustracje dóbr królewskich przeprowadzone w r 1565 na terenie województw pomorskich wymieniają miejscowości: Błędów, Baumgard, Peterswagen, Postolin w których znajdowały się parafie katolickie wyposażone w ziemię o powierzchni kilku włók. Podobnie kształtowała się sprawa uposażeń w ziemię parafii w diecezji warmińskiej. Tam bowiem parafie posiadały od 4 do 6 łanów ziemi, a trafiały się też parafie mające nawet 8 łanów ziemi²⁸.

b. Prawo do pobierania kompetencji

Kompetencjami nazywano pensje, które wypłacał rząd pruski instytucjom kościelnym i osobom duchownym z tytułu zabranej ziemi kościelnej na rzecz skarbu. Były one wypłacane każdego roku w wysokości sięgającej połowy czystego dochodu uzyskiwanego z pobranej ziemi. W praktyce rząd pruski nie uwzględniał wysokości przychodów z dóbr kościelnych i zawsze kompetencje wypłacał w jednakowej wysokości. Nadmienić tutaj trzeba, iż wysokość kompetencji przyznana klasztorom lub innym instytucjom kole-

²⁶ M. B a e r, dz. cyt., t. II, s. 126-127.

²⁷ Tamże, t. I, s. 276; W. O d y n i e c, *Przejęcie dóbr klasztoru żarnowieckiego przez rząd pruski w 1772 r.* Studia Gdańsko-Pomorskie 17: 1964, s. 236-259; P. C z a p l e w s k i, *Majątki duchowne sekularyzowane w obrębie województwa pomorskiego i W.M. Gdańska* Rocznik Gdański 7-8: 1933-134, s. 385-415; A. M a n i k o w s k i, *Kapituła katedralna chełmińska (1466-1821)* Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu 5: 1920-1922, s. 228.

²⁸ *Lustracja województw Prus Królewskich 1624*, wyd. St. H o s z o w s k i, Gdańsk 1967, s. 13, 19, 69, 171; A. K o p i c z k o, dz. cyt., s. 174.

gialnym nie była uzależniona od liczby osób należących do korporacji, lecz jedynie od wielkości zabranego majątku i wysokości jego przychodów²⁹.

Na ustalenie wysokości dochodów beneficjalnych miała duży wpływ komisja szacunkowa. Była ona powołana w czerwcu 1772 r. Naczelna komisja składała się z kilku osób, a przewodził jej prezes wyższej izby obrachunkowej Johann Remberdt von Roden. Po zajęciu Warmii i Prus Królewskich zostały wysłane w teren trzy grupy techniczne, które miały przeprowadzić pomiary gruntów i obliczyć ich dochody. Z uwagi na trudność zadania prace miernicze uległy przedłużeniu. Prace komisji zostały ukończone dopiero w czerwcu 1773 r., a do r. 1774 były rozpatrywane odwołania. W rezultacie prac komisji szacunkowej powstał zbiór oszacowań z dochodów gruntowych, zwany katastrem frydrycjańskim. Rejestr gruntów i obliczenia ich dochodowości były przeprowadzone nie tylko w kościelnych posiadłościach, lecz także w dobrach szlachty i majątkach rządowych³⁰.

Są informacje, które podają wysokość dochodu z poszczególnych dóbr kościelnych położonych na terenie Warmii, a nawet wykazują wysokość wymierzonego podatku i należnej kompetencji³¹. Otóż biskup warmiński Ignacy Krasicki otrzymywał kompetencje w wysokości 24 045 talarów, a ponieważ nie była wystarczająca, więc król pruski Fryderyk II, kierując się osobistymi względami, przyznał biskupowi specjalny ddatek w wysokości 50 000 talarów. Kapituła katedralna na Warmii miała przyznaną kompetencję w wysokości 13 094 talary, kapituła kolegiacka w Dobrym Mieście – 1 723 talary, biskup chełmiński – 7 137 talarów, kapituła chełmińska – 2 855 talarów, biskup włocławski – 6 274 talary, kapituła kolegiacka w Kruszwicy – 834 talary, wikariusze we Fromborku – 224 talary, proboszcz w Brodnicy – 50 talarów, proboszcz w Lidzbarku – 74 talary, kapituła katedralna we Włocławku – 3 189 talarów, arcybiskup gnieźnieński – 2 146 talarów, biskup płocki – 2 501 talarów, biskup poznański – 314 talarów, kapituła katedralna w Poznaniu – 132 talary, biskup pomocniczy w Poznaniu 527 talarów³². Dodać tutaj trzeba, iż wymienione sumy pieniężne odnosiły się tylko do tych instytucji, które posiadały ziemie na terenie Warmii i Prus Zachodnich.

²⁹ M. B a e r, dz. cyt., t. I, s. 126-127, 277-278, 719-720.

³⁰ Tamże, t. I, s. 275, t. II, s. 39-40, 50.

³¹ Tamże, t. I, s. 277-278, t. II, s. 719-720;

³² J. W y s o c k i, dz. cyt., t. I, cz. 2, s. 159-161.

c. Dziesięciny i daniny

Przed dokonaniem zaboru ziem polskich przez Prusy, biskupi kapituły i duchowieństwo parafialne oraz zakonne mieszkające na terenie Warmii i Prus Królewskich, posiadało prawo do pobierania dziesięcin z ról chłopskich, miejskich i dworskich. Dziesięcina była potrójnego rodzaju. Jedną nazywano snopową lub wytyczną, ponieważ należało ją oddawać w naturze co dziesiąty snop zboża, który był wytyczony przez dziesiętnika. Odwiezienie dziesięciny do stodół oznaczonej instytucji kościelnej odbywało się na koszt strony zobowiązanej. Dziesięcina wytyczna była najbardziej korzystna dla duchowieństwa ponieważ była uiszczana w całości, tj. w ziarnie i słomie. Ponadto w latach urodzaju zwiększały się dostawy dziesięciny wytycznej³³.

Drugim rodzajem dziesięciny była dziesięcina małdratowa, uiszczana w czystym ziarnie w oznaczonej ilości. Tego rodzaju świadczenie występowało na terenach skolonizowanych przez Niemców³⁴. Świadczenie to zwane inaczej tacą było spotkane na terenie Prus Zachodnich. Otóż parafia w Szonowie otrzymywała od chłopów po pół ćwiertni żyta i pół ćwiertni owsa od każdej włóki. Po tyle dawali też swemu proboszczowi chłopci ze wsi Słup. Wieś Sztumska dawała tace po 1 korcu żyta i 1 owsa. Podobne świadczenia uiszczali chłopci z innych wiosek³⁵. Analogicznie było na Warmii gdzie dziesięcina była dawana w naturze lub ziarnie bądź w pieniądzu³⁶. W r. 1634 papież Urban VIII zezwolił w r. 1634 na dokonywanie zamiany dziesięciny wytycznej na małdratow, lecz duchowieństwo nie skorzystało z tej możliwości³⁷. Trzecim rodzajem omawianego świadczenia była dziesięcina pieniężna. Powstała ona w drodze umowy między jej dawcą i odbiorcą. Była ona spotykana w diecezji chełmińskiej i warmińskiej³⁸.

Pruskie prawo krajowe, które zostało wprowadzone na polskie ziemie w r. 1796 zezwalało duchownym na pobieranie dziesięcin z gruntów ornych, lecz

---

³³ S. Chodyński, *Dziesięciny w Polsce*, w: Encyklopedia Kościelna wyd. M. N o w o d w o r s k i, Warszawa 1874, t. IV, s. 477-490; Z. K a c z m a r c z y k, *Ciężary ludności wiejskiej i miejskiej na prawie niemieckim w Polsce XIII i XIV w*, *Przegląd Historyczny* 9: 1910 nr 2, s. 144-160, nr 3, s. 288-311.

³⁴ J. D u d z i a k, *Dziesięcina*, Encyklopedia Katolicka, t. 4, Lublin 1985, s. 600-602.

³⁵ *Lustracja województw Prus Książęcych 1624*, wyd. St. H o s z o w s k i, Gdańsk 1967, s. 18-20, 22, 63, 65, 67, 68, 72, 95, 96, 101, 102, 104, 114, 119, 134, 135.

³⁶ A. K o p i c z k o, dz. cyt., s. 175-178.

³⁷ Vol. leg., t. III, s. 857; HPPP, t. II, s. 275.

³⁸ *Lustracja województwa pomorskiego 1565*, wyd. St. H o s z o w s k i, Gdańsk 1961, s. 3, 7-9, 11, 12, 16, 33, 34, 45, 50-53, 56-60.

zabraniało jej egzekwowania od ludności rzemieślniczej³⁹. Dekret królewski wydany w r. 1804 zezwalał na zamianę dziesięciny snopowej na pieniężną⁴⁰.

Duchowieństwo pobierało prócz dziesięciny także inne daniny. Do tych należała „strena”. Otrzymywali ją proboszczowie Warmii i Prus Królewskich. Była ona składana przez parafian własnemu proboszczowi z okazji świąt Bożego Narodzenia. Jej wysokość była zróżnicowana. W okresie zaś Nowego Roku, Wielkanocy, Zesłania Ducha Świętego i na rocznice poświęcenia kościoła uiszczali swemu proboszczowi specjalną składkę zwaną *offertorialia*⁴¹.

d. Prawo do pobierania ofiar iura stolae

Kolejnym źródłem dochodów duchowieństwa było prawo do pobierania ofiar iura stolae. Okazją do ich pozyskiwania były określone przez prawo posługi religijne spełniane przez duchownych, jak np. chrzest, zapowiedzi, ślub, pogrzeb i błogosławieństwo kobiety po ślubie i chrzcie dziecka. Z uwagi na to, że przy okazji spełniania posług religijnych przez duchownych dochodziło do sporów z osobami zainteresowanymi z powodu wysokości opłaty, więc w celu ich uniknięcia biskupi poszczególnych diecezji wydawali taksy w których oznaczali rodzaj posługi religijnej i maksymalną wysokość ofiary⁴².

Tego rodzaju taksa była wprowadzona w diecezji warmińskiej w r. 1729 za rządów biskupa Jana Krzysztofa Szembeka (1724-1740). Składanie ofiar było przewidziane z okazji udzielenia chrztu św. głoszenia zapowiedzi przedślubnych, błogosławienia związku małżeńskiego, odprawienia pogrzebu oraz błogosławienia kobiety po ślubie i chrzcie dziecka. Były także przewidziane w taksie opłaty kancelaryjne z racji sporządzenia aktu chrztu, ślubu i pogrzebu oraz za wydawanie odpisów tychże akt. Wysokość opłat była uzależniona od rodzaju posługi religijnej i jej oprawy liturgicznej. Stąd pogrzeby jedne były przewidziane dla ludności wiejskiej, a drugie – dla miejskiej. Obydwie grupy dzieliły się na cztery klasy i każda z nich miała

³⁹ *Powszechne prawo krajowe dla państw pruskich*, cz. II, t. II, rozdz. I, tyt. 11: Z. R a d w a ń s k i, J. W ą s i c k i, *Wprowadzenie pruskiego prawa krajowego na ziemiach polskich*, Czasopismo Prawno-Historyczne 6: 1954, 1, s. 196.

⁴⁰ J. W ą s i c k i, *Prusy Nowowschodnie*, s. 224; Tenże, *Prusy Południowe*, s. 244.

⁴¹ *Constitutiones synodales Varmienses, Sambienses, Pomesanienses necnon provinciales Rigenses*, ed. F. H i p l e r, Bruensbergae 1899 s. 250; A. K o p i c z k o, dz. cyt., s. 176.

⁴² H. K a r b o w n i k, *Oafary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 1995, s. 10-11.

określoną wysokość opłaty. Niektóre opłaty były przewidziane dla duchownych, inne – na rzecz kościoła, a jeszcze inne na rzecz pracowników kościelnych. Wysokość dochodów pochodzących z tego źródła była bardzo zmienna. Zależało to od liczebności wiernych w parafiach i ich zamożności⁴³. Taksa z r. 1729 zachowała moc obowiązującego prawa nie tylko w okresie przedrozbiorowej Polski, ale także w latach późniejszych⁴⁴.

W diecezji chełmińskiej rozciągającej się na terenie Prus Królewskich, które w r. 1466 zostały odebrane Krzyżakom i przyłączone do Polski. Na ziemiach tych też była znana taksa opłat iura stolae. Prawdopodobnie sięgała swymi początkami do czasów krzyżackich i w r. 1750 została odnowiona⁴⁵. Podobnie było na terenie diecezji wrocławskiej położonej na Pomorzu obowiązywała taksa także z czasów krzyżackich, która została ponowiona w r. 1596⁴⁶.

Pruskie prawo krajowe wprowadzone na polskie ziemie w r. 1796 przyznawało proboszczom uprawnienie do pobierania opłat iura stolae. Zawierało ono szereg przepisów określających prawa i obowiązki duchownych⁴⁷. W myśl tychże przepisów pruskiego prawa krajowego parafianie podlegając władzy miejscowego proboszcza byli zobowiązani do korzystania z sakramentów św. przez niego szafowanych. On zaś spełniając posługi religijne miał prawo do tego, aby domagać się uiszczenia należności za dokonaną posługę. Żądanie to posiadało nie tylko charakter moralny, lecz także prawny. W przypadku bowiem nie otrzymania należności mógł prosić o pomoc państwową władzę administracyjną. Parafianie zaś w przypadku chęci skorzystania z posługi religijnej innego proboszcza, winni uzyskać zezwolenie z własnego kościoła.

Pruskie prawo krajowe rozciągało także opiekę nad wiernymi, aby nie byli wykorzystywani przez proboszcza. On nie mógł żądać należności przed dokonaniem posługi religijnej, lecz dopiero po jej spełnieniu. Duchowny nie mógł także odkładać spełnienia posługi z powodu nieuiszczenia opłaty. Proboszcz nie mógł zawyżać opłat lub czynić skromniejszą posługę pod

⁴³ *Constitutiones synodales Varmienses*, s. 247-250; A.K o p i c z k o, dz. cyt., s. 175.

⁴⁴ Archiwum Diecezji Warmińsko-Olsztyńskiej. *Protokoły powizytacyjne parafii olsztyńskiej z r. 1798*. B. k. 87 – *Parafia Kwity*. B. – 41, k. 43b-44a. *Parafia Ignalin*.

⁴⁵ Archiwum Parafialne w Gniewie. *Acta betreffend die Kitcher zu Meve. Alte Urkunden und Privilegia*, sygn. U, bpag.

⁴⁶ *Visitationes archidiaconatus Pomeraniae Hieronimo Rozrażowski Vladislaviensis et Pomeraniae episcopo facta*. Curavit St. K u j o t, Fontes TNT t. I-III, s. 546-549. *Dispositio ecclesiastica Crucigerorum a. 1598 renovata (e codice pelplinensi)* A.D. 1732 die 11 Maii. Gedani.

⁴⁷ *Powszechne Prawo Krajowe*, cz. II, t. II, tyt. 11, §§ 418, 422.

względem liturgicznym, bowiem zmiany w taksie mogły być wprowadzone tylko przez władzę państwową. Pobieranie wyższych opłat było zagrożone karą pieniężną w potrójnej wysokości w stosunku do pobranej nadwyżki⁴⁸.

3. *Opodatkowanie dochodów duchowieństwa w Prusach Zachodnich w latach 1772-1807*

Na ziemiach polskich zajętych przez Prusy w pierwszym rozbiorze obowiązywał system podatkowy wprowadzony przez Sejm Niemy w r. 1717. Ówczesne podatki posiadały cechę stałości, były bowiem opłacane w każdym roku i w jednakowej wysokości, były zatem świadczeniami zwyczajnymi. Duchowieństwo i szlachta opłacały podatek od dochodu, lecz był on wymierzany w stosunku do osoby, stąd był zwany podatkiem pogłównym. Ludność poddana z dóbr królewskich, szlacheckich i kościelnych też opłacała tzw. pogłowne plebejskie. Podatek zaś przeznaczony na rzecz wojska zwany hiberną obciążał ludność poddaną tylko z dóbr królewskich i kościelnych⁴⁹. Ponadto dobra królewskie i kościelne były obciążone obowiązkiem kwaterowania i prowiantowania wojsk⁵⁰. Domniemywać należy, iż władze pruskie również egzekwowały te podatki i powinności dotąd, dopóki nie wprowadziły własnego systemu podatkowego, do czego przygotowywały się od momentu zagarnięcia ziem polskich.

a. *Kontrybucja pruska*

Podatek zwany kontrybucją był już pobierany w pruskich krajach od XVII wieku. Był on podatkiem od dochodu, jaki był pozyskiwany z gruntów rolnych. Pożytki naturalne jakie dawała ziemia były oszacowane na wartość pieniężną i opodatkowane w określonej wysokości⁵¹. Król Fryderyk II po zagarnięciu Warmii i Prus Królewskich miał zamiar opodatkować dobra kościelne w taki sposób w jakim były obciążone na Śląsku⁵². Tam bowiem też była płacona kontrybucja, zależało to bowiem od przynależności stanowej podatników⁵³. Otóż klasztory posiadające ziemie płaciły kontrybucje w wy-

⁴⁸ Tamże, cz. II, t. II, tytu. 11 §§ 423-427.

⁴⁹ H. K a r b o w n i k, *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.* Lublin 1984, s. 56-265.

⁵⁰ H P P P, t. III, s. 28.

⁵¹ H P P P, t. III, s. 53.

⁵² M. B a e r, dz. cyt., t. I, s. 275, t. II, s. 12.

⁵³ *Historia Śląska*, t. II, 1763-1850, cz. I, 1763-1806, pod red. W. D ł u g o b o r s k i, Wrocław 1960, s. 74.

sokości 50% dochodów, zakony zaś rycerskie były zobowiązane do płacenia kontrybucji w wysokości 40 i 2/3%, biskup zaś wrocławski 33 i 1/3%, proboszczowie, szlachta oraz nauczyciele – 28 i 1/3 %, chłopci – 34%.

Zanim wprowadzono w Prusach Zachodnich nowy system podatkowy, należało przeprowadzić lustrację dochodów i dokonać ich oszacowania. Dzieło to zostało powierzone do wykonania komisji klasyfikacyjnej powołanej przez monarchę, na czele której stanął Roden. Komisja ta powołała kilka grup klasyfikatorów, którzy mieli przeprowadzić przemierzenie gruntów, sklasyfikowanie ich pod względem urodzajności i dokonać obliczenia przychodów oraz ich oszacowania. Celem ułatwienia tej pracy monarcha wydał w dniu 5 VI 1772 r. instrukcję przeznaczoną dla klasyfikatorów. Odnośnie do dóbr kościelnych instrukcja informowała o potrzebie klasyfikowania posiadłości biskupich, kapitułnych, klasztornych i zamężnych parafii. Małe zaś gospodarstwa rolne nie przekraczające 4 łanów chełmińskich a wchodzące w zakres uposażenia duchowieństwa parafialnego również winny być sklasyfikowane, lecz – jak mówiła instrukcja – wyników obliczeń nie należało umieszczać w katastrze gruntowym, ponieważ te dobra były zwolnione od opodatkowania. Gdyby zaś gospodarstwo beneficjalne liczyło więcej niż 4 łany, wówczas ta nadwyżka podlegała sklasyfikowaniu, a jej dochód winien być wpisany do katastru i opodatkowany. Ten przywilej przyznany przez monarchę duchowieństwu parafialnemu był uwarunkowany tym, że ono zostanie wierne i posłuszne względem władzy pruskiej i w tym duchu będzie wychowywało swych parafian. Gdyby zaś duszpasterze okazali wrogą postawę, wówczas ich dochody płynące z beneficjalnych gospodarstw zostaną opodatkowane kontrybucją⁵⁴. Dodać tutaj trzeba, iż ta pogróżka była skierowana pod adresem polskiego duchowieństwa, gdyż w innych prowincjach pruskich duchowieństwo niemieckie było zwolnione od płacenia kontrybucji bez jakichkolwiek warunków.

Prócz gospodarstw beneficjalnych także zostały uwolnione od opodatkowania kontrybucją gospodarstwa prowadzone przez szpitale oraz instytucje kościelne, np. domy ubogich ludzi będących pod opieką Kościoła oraz kościelne fundacje religijne jako zakłady. W zakres przychodów podlegających opodatkowaniu należało wliczać dziesięciny, opłaty, daniny i inne wpłaty, nie podlegały jednak opodatkowaniu ofiary składane przez wiernych z okazji usług religijnych, tzw. iura stolae⁵⁵. Należy zatem stwierdzić, że bogate instytucje kościelne już nie mające ziemi nie płaciły kontrybucji, wolne od tego obowiązku były parafie mające małe gospodarstwa rolne.

⁵⁴ M. B a e r, dz. cyt., t. I, s. 217, t. II, s. 39-40.

⁵⁵ Tamże, t. I, s. 218, t. II, s. 50.

b. Podatek akcyzy

Podatek akcyzy należał do podatków pośrednich, gdyż był opłacany przez wytwórców artykułów spożywczych i ich sprzedawców. Wysokość opłacanego przez nich podatku była wliczana w cenę sprzedawanych artykułów. Zatem bezpośrednim podatnikiem akcyzy był wytwórca i sprzedawca, a pośrednim – konsument. Podatek akcyzy był nakładany w pruskich miastach, płaciły go także miasta na Warmii i w Prusach Zachodnich. Stąd duchowni mieszkający w miastach nie byli wyjęci spod podatkowego prawa, lecz byli podporządkowani ogólnemu prawu obowiązującemu w mieście i nie mieli żadnych podstaw prawnych do uchylecia się od płacenia podatku akcyzy⁵⁶.

II. Uposażenie i opodatkowanie duchowieństwa w Prusach Południowych w latach 1793 – 1807

1. Prusy Południowe

Drugi rozbiór Polski nastąpił w r. 1793, w którym wzięły udział Rosja i Prusy. Był on poprzedzony zawarciem konwencji między państwami zaborczymi w dniu 23 I 1793 r. w Petersburgu⁵⁷. Sejm nadzwyczajny obradujący w Grodnie (21 VI – 23 XI 1793) protestował milczeniem przeciw ponownemu rozbirowi, lecz ten fakt zaborcy ocenili jako wyraz zgody⁵⁸. Prusy zajęły Gdańsk i Toruń wcielając je bezpośrednio do Prus Zachodnich. Ponadto zagarnęły województwa kaliskie i sieradzkie oraz części województw: płockiego, rawskiego i krakowskiego. Obszar zajęty przez Prusy obejmował 57 000 km² na którym mieszkało ponad milion osób⁵⁹.

Tereny zajęte przez Prusy w drugim rozbiorze otrzymały nową nazwę Prus Południowych i tworzyły odrębną prowincję. Organizowanie pruskiej administracji na tym terenie monarcha Fryderyk Wilchem II powierzył trzem ministrom: Vossovi, Hoymowi i Dankelmanowi. Od roku 1793 Prusy Południowe podlegały bezpośrednio Generalnemu Dyrektorium w Berlinie, lecz po trzecim rozbiorze władzę nad Południowymi Prusami objął minister Hoym. W r. 1799 znów je podporządkowano Generalnemu Dyrektorium, w którym utworzono dla nich odrębny departament⁶⁰. Na tym etapie

⁵⁶ HPPP, t. III, s. 54.

⁵⁷ D'Angerberg, dz. cyt., s. 322-325, 342-347.

⁵⁸ Vol. leg., t. X, s. 28-37.

⁵⁹ HPPP, t. III, s. 12.

⁶⁰ HPPP, t. III, s. 49-50; J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 110-132.

organizacyjnym Prusy Południowe weszły w skład księstwa warszawskiego. Od r. 1795 Prusy Południowe dzieliły się na trzy departamenty kamer jako jednostki administracyjne w terenie. Jedna z nich miała siedzibę w Poznaniu, druga w Kaliszu, a trzecia w Warszawie. Zostały także wprowadzone niższe stopnie administracyjne, tj. powiaty z landratami na czele. W ten sposób administracja terenowa została ujednoczona z administracją Prus Zachodnich.

2. Źródła dochodowe duchowieństwa

a. Dochody z ziemi kościelnej

Ziemia kościelna stanowiła główne uposażenie dla wielu konstytucji kościelnych działających na terenie ziem zagarniętych przez Prusy w czasie drugiego rozbioru. Do tych instytucji należały: arcybiskupstwo gnieźnieńskie i biskupstwa: poznańskie, płockie, włocławskie, także kapituły katedralne w Gnieźnie, Poznaniu, Płocku i Włocławku oraz szereg kapituł kolegiackich. Prócz tych instytucji także każda parafia posiadała kilka łąnów ziemi przeznaczonych na utrzymanie proboszcza⁶¹. Ponadto na terenie Wielkopolski egzystowało szereg klasztorów uposażonych w ziemię. Do tych najbogatszych należały klasztory: w Biedzewie, Koronowie, Obrze, Paradyżu, Przemieście, Wągrowcu i w innych miejscowościach⁶².

Po zajęciu Wielkopolski przez Prusy i wkroczeniu ich wojsk na polskie ziemie, napotkały one na cichy opór społeczeństwa polskiego. Król Fryderyk Wilhelm II, nie zwracając wielkiej uwagi na panującą sytuację, skierował do ministra von Schroetera organizującego administrację w Prusach Południowych zalecając mu aby sprawa dóbr kościelnych była zalatwiona w ten sposób jaki był zastosowany w Prusach Zachodnich, tzn. że należało je przejąć w zarząd skarbu państwa, a duchownym wypłacać pensje. Gdy wśród duchowieństwa wzmożło się niezadowolenie, wówczas generał wojsk pruskich stacjonujących w Wielkopolsce wyciszył powstały niepokój wśród kleru i przyrzekł mu, iż dobra kościelne zostaną nadal w rękach dotychczasowych

---

⁶¹ *Wizytacje dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.* Wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920, 1916; *Inwentarz dóbr i dochodów biskupów poznańskich z r. 1510.* Wyd. E. Długopolski, 1916, s. 267-348; *Księga uposażeń diecezji poznańskiej z r. 1510.* Wyd. J. Nowacki, Poznań 1950; S. Inglot, *Rozwój laryfundium arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI w. do połowy XVIII w.* Lwów 1925.

⁶² *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1565,* Bydgoszcz 1963, cz. II, s. 175-176, 215, 267-268, 260-263, 264-265.

posiadaczy. Na skutek interwencji generała król zmienił zdanie i przyobiecwał duchowieństwu, że posiadłości kościelne zostaną we władaniu kleru, lecz zostaną obciążone podatkiem w wysokości 50% od czystego dochodu⁶³.

Po upadku powstania kościuszkowskiego i dokonaniu trzeciego rozbioru Polski w r. 1795 sprawa przejęcia dóbr kościelnych przez władze pruskie znów stała się aktualna. W dniu 28 VII 1796 r. została ogłoszona przez króla Fryderyka Wilhelma II deklaracja, na mocy której posiadłości kościelne, a więc dobra ziemskie należące do biskupstw, kapituł katedralnych i kolegiackich, także klasztorów żeńskich i męskich oraz innych korporacji duchownych winny przejść w zarząd skarbu, a ich dotychczasowym posiadaczom należy wypłacać coroczną pensję w wysokości 50% od czystego dochodu z zabranej ziemi, potrącając nawet wszystkie wydatki administracyjne i publiczne podatki. Deklaracja wspominała także o małych gospodarstwach rolnych stanowiących uposażenie probostw, te bowiem nie podlegały sekularyzacji. Również tym zwolnieniem były objęte małe gospodarstwa rolne przeznaczone na pokrycie kosztów związanych z odprawianiem nabożeństw⁶⁴.

Powodem zajęcia dóbr kościelnych – jak mówiła deklaracja z r. 1796 – było wadliwe gospodarowanie ziemią i jej niska wydajność. Duchowni są bowiem przeznaczeni do pracy duszpasterskiej i pełnienia służby Bożej, a te zadania nie dadzą się pogodzić z prowadzeniem działalności gospodarczej. Na mocy wspomnianej deklaracji zostały przejęte w zarząd skarbu państwa dobra arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupów: plockiego, poznańskiego, włocławskiego, oraz tamtejszych kapituł katedralnych i wielu kapituł kolegiackich, a także licznych klasztorów położonych na terenie drugiego zaboru pruskiego. Ogołocone instytucje z ziemi miały otrzymywać coroczną pensję, zwaną kompetencją⁶⁵. Ziemia pozostała jedynie przy parafiach i ona stanowiła główne źródło dochodu proboszczów zatrudnionych przy kościołach parafialnych.

---

⁶³ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 44.

⁶⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Akta Klasztorne*, Blesen C-91. „Deklaracja ogłaszająca, że dobra duchowne tudzież starostwa i inne dobra królewskie pod publiczną administracją skarbu królewskiego wzięte będą jak w Prusach Południowych, tak w prowincjach niedawno od bywszej niegdyś Rzeczypospolitej Polskiej akwiroowanych”: Zob. J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 225-227.

⁶⁵ K. Krotowski, *Krzywydy Kościoła Katolickiego ze strony rządu pruskiego w Wielkopolsce od czasów rozbiorów po r. 1848*. Przegląd Powszechny 40: 1923, s. 41-57; J. Noryśkiewicz, *Sekularyzacja klasztorów w Wielkopolsce przez rząd pruski*, Przegląd Powszechny 6: 1925, s. 249-282.

b. Prawo do pobierania kompetencji

Prawo do pobierania kompetencji od władz rządowych posiadały tylko te instytucje kościelne, którym zostały zabrane dobra ziemskie na rzecz skarbu państwa. Wysokość kompetencji została oznaczona procentowo i miała ona sięgać do wysokości 30%, ponieważ 30% należało odliczyć z dochodów na opłacenie podatku, 10% na koszty administracyjne i 10% na inne świadczenia publiczne. Reszta zaś tj. 30% przypadła jako kompetencja dla byłych posiadaczy dóbr kościelnych⁶⁶.

c. Prawo do pobierania dziesięcin

Tak jak w całej Polsce była pobierana przez duchownych dziesięcina, również tego rodzaju praktyka miała miejsce w Wielkopolsce, czego dowodzą księgi uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji poznańskiej⁶⁷. W Wielkopolsce była pobierana dziesięcina snopowa, małdratowa i pieniężna. Pruskie prawo krajowe też aprobowało tego rodzaju praktykę, a nie godziło się tylko na pobieranie dziesięciny od rzemieślników. Dekret królewski z r. 1804 zezwalał na zamianę dziesięciny snopowej na małdratową lub pieniężną. W myśl dekretu do obliczenia dziesięciny należało przyjąć okres dziesięcioletni. Z tego okresu należało obliczyć ilość otrzymanego zboża, oszacować go na wartość pieniężną i podzielić przez ilość lat. W ten sposób uzyskiwało się przeciętną z rocznych dochodów pobieranej dziesięciny i według tej średniej należało pobierać dziesięcinę w późniejszych latach⁶⁸. Ten dekret królewski zawierał jedynie zalecenie zezwalające na zamianę dziesięcin, lecz nie zmuszał do zmiany dziesięcin snopowych na pieniężne. Zatem stan faktyczny nie uległ najmniejszej zmianie.

d. Prawo do pobierania ofiar iura stolae

Był zwyczaj panujący w całej Polsce polegający na tym, że duszpasterze przyjmowali ofiary z okazji spełnianych posług religijnych. Celem ujednolicenia tej praktyki na terenie diecezji, biskupi wydawali specjalne taksy

⁶⁶ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 243.

⁶⁷ *Księga uposażeń diecezji poznańskiej z r. 1510*, wyd. J. Nowacki, Poznań 1950; Tenże, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, t. II.

⁶⁸ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 244; A. Okólski, *Dziesięcina w Polsce W*; Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, Warszawa 1894, t. XIII, s. 666.

według których należało pobierać ofiary⁶⁹. W archidiecezji gnieźnieńskiej tego rodzaju taksa była wydana przez arcybiskupa Łubieńskiego w r. 1751⁷⁰ diecezji płockiej obowiązywała taksa opublikowana przez M. Poniatowskiego w r. 1774⁷¹, w diecezji zas poznańskiej – biskupa A. O. Okęckiego z r. 1781⁷². Król Pruski Fryderyk Wilhelm III w dniu 13 VI 1801 r. ogłosił nową takse dla Prus Południowych i Nowowschodnich⁷³. Opłaty określone przez takse były przeznaczone dla kościoła parafialnego, duchownych i świeckich pracowników kościelnych. Wierni zaś jako zobowiązani do składania ofiar iura stola byli dzieleni na trzy klasy: szlachtę, mieszczań i ludność wiejską. W myśl taksy z r. 1801 każda klasa ludności była dzielona na mniejsze grupy biorąc pod uwagę posiadany majątek. Poszczególne grupy ludności miały wyznaczone przez takse stawki opłat, które należało uiścić z okazji korzystania z posług religijnych: chrztu, zapowiedzi przedślubnych, błogosławienie związku małżeńskiego i pogrzebu. Stawki opłat nie należały do wysokich, więc nie można było liczyć na duże przychody z tego źródła.

3. Opodatkowanie dochodów duchowieństwa

Na ziemiach polskich zajętych przez Prusy w czasie drugiego rozbioru w r. 1793 panował system podatkowy zaprowadzony przez Sejm Czteroletni w r. 1789. Według jego postanowień szlachta oraz duchowieństwo zostało zobowiązane do płacenia podatku od dochodów z gospodarstw rolnych. Zostały powołane w każdym powiecie specjalne komisje, które obliczały dochody w naturze i przeliczały je na wartość pieniężną. Wyliczona kwota pieniężna była podstawą opodatkowania. Szlachta miała płacić wieczystą ofiarę w wysokości 10% od ogólnego dochodu, duchowni zaś prowadząc duszpasterstwo, a nie posiadające 500 zł. rocznego dochodu było zwolnione

⁶⁹ H. K a r b o w n i k, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 19995, s. 57-112.

⁷⁰ *List pasterski do Owieczek Archidiecezji Metropolitalnej Gnieźnieńskiej tk w Duchownym iako Świeckim Stanie będących. Dany w Łowiczu roku 1761.*

⁷¹ M. P o n i a t o w s k i, *Rozporządzenia y pisma pasterskie za rządów J.O. księcia Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego do diecezji płockiej wydane*, Warszawa 1785, t. I, s. 55-69.

⁷² Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, nr 871, *Antonii Onuphri de Okęcie Okęcki (...)* *visitatio A.D. 1781*, k. 375-381; Zob. M. S i e r o c k a - P o ś p i e c h, *Taxa iurium stolae* z r. 1781. *Przeszłość Demograficzna Polski. Materiały i Studia* 15: 1984, s. 145-150.

⁷³ Archiwum Diecezji Poznańskiej, *KA-nr 11497. Powszechna ordynacja iurium stolae (...)*, Poznań brw; T. W a ł a c h o w i c z, *Kościół Katolicki w prawodawstwie Księstwa Warszawskiego*, Lublin 1984, s. 178-183.

od płacenia podatku, a jeżeli dochód przewyższał 500 zł, lecz nie przekraczał ponad 2000 zł wówczas należało płacić wieczystą ofiarę w wysokości 10%. Probostwa zaś posiadające wyższy dochód od 2 000 zł były zobowiązane do płacenia podatku w wysokości 20%. W tej wysokości były obciążone podatkiem ofiary kapituły katedralne, kolegiackie oraz klasztory i inne osoby prawne. Szkoły zaś i szpitale prowadzone przez Kościół, a także seminaria duchowne były całkowicie wolne od płacenia podatku ofiary. Ludność zaś poddana z dóbr kościelnych, szlacheckich i królewskich była zobowiązana do płacenia podymnego podatku⁷⁴.

Od roku zaś 1775 duchowieństwo opłacało podatek zwany subsidium charitativum, którego roczna suma wynosiła w całości 600 000 zł. Podatek ten był opłacany w części przez duchownych beneficjatorów, a częściowo przez ludność poddaną mieszkającą w kościelnych włościach⁷⁵. Ponadto dobra kościelne były zobowiązane do dawania wojsku kwater, dostarczania prowiantów i podwód⁷⁶.

Król Fryderyk Wilhelm II planował wprowadzenie pruskiego systemu podatkowego, a dobra królewskie i kościelne przejąć na rzecz skarbu państwa. Stało się to źródłem niezadowolenia wśród szlachty i duchowieństwa. Ułożono specjalne petycje do króla, które miały być wręczone w dniu 7 V 1793 r. w czasie składanego homagium w Berlinie. Szlachta domagała się w petytach zachowania religii katolickiej przy swoich prawach, zachowanie odrębności dla Wielkopolski i nie wprowadzanie nowego systemu podatkowego⁷⁷. Duchowieństwo prosiło zaś króla, aby nie było opodatkowane 50% kontrybucją, lecz w obciążeniach winno być zrównane ze szlachtą. Duchowni zaś nie posiadający 4 łanów beneficjalnej winni być zwolnieni od płacenia wszelkich podatków. Ponadto była zawarta prośba, by seminaria, szkoły, szpitale i inne zakłady utrzymujące się z jałmużny także zostały objęte zwolnieniem od publicznych obciążeń. Nawet duchowni prosili w petycjach także o to, aby byli zwolnieni od płacenia akcyzy przy nabywaniu wina i wosku a także oliwy, które są potrzebne dla celów liturgicznych, ponadto dobra kościelne winny być uwolnione od dawania wojsku kwater⁷⁸. Niestety powyższe postulaty przedstawiciele duchowieństwa nie zostały uwzględnione przez władze pruskie. Stąd doszło do następnego spotkania delegatów

---

⁷⁴ Vol.leg., t. X, s. 150-152; H. K a r b o w n i k, *Obciążenia stanu duchownego* s. 209-235.

⁷⁵ Vol.leg., t. X, s. 150-152.

⁷⁶ H. K a r b o w n i k, *Obciążenia stanu duchownego*, s. 268-279.

⁷⁷ J. W ą s i c k i, *Prusy Południowe*, s. 47-53.

⁷⁸ Tamże, s. 60-66.

duchowieństwa z ministrem Vossem, które miało miejsce w Poznaniu 1793 r. Duchowni jeszcze raz wysunęli te same prośby jakie były zawarte we wspomnianych petycjach. Minister Voss nic jednak nie załatwił, tłumacząc się brakiem uprawnień, lecz przyrzekł duchownym delegatom udzielić poparcia u króla. Minister Voss obiecywał zachować czynsze jakie duchowni pobierali od sum pieniężnych zapisanych na rzecz instytucji kościelnych. Jego zdaniem domy w których mieszkają duchowni winny być zwolnione od obowiązku kwaterowania wojska, a także powinny być zmniejszone opłaty, jakie uiszczali duchowni z okazji nominacji na urząd kościelny⁷⁹. W niedługi czas po tym spotkaniu minister Voss, pisząc list do króla, proponował, aby duchowni nie mający rocznego dochodu w wysokości 2 000 zł płacili podatek wieczystej ofiary w wysokości 10%, a jeżeli dochód przewyższa sumę 2 000, wówczas opodatkowanie winno sięgać 20%. O innych zaś podmiotach podlegających opodatkowaniu minister nic nie wspominał w liście⁸⁰.

Chociaż minister Voss przychylił się do próśb duchowieństwa, to jednak plany władz berlińskich były odmienne i dawały nikłe nadzieje na pozyskanie jakichkolwiek przywilejów. Kierunek polityki pruskiej był wyrażony w liście kamery z dnia 20 X 1793 r., a przesłany do Klasztoru Trynitarzy w Krotoszynie. Otóż kamera informowała, iż duchowieństwo w Prusach Południowych ma zapewnioną ochronę przez to, że jest w posiadaniu wszystkich dóbr kościelnych, a chociaż duchowni mają podwyższony podatek do wysokości 50% od czystego dochodu, to jednak to obciążenie jest niewielkie, gdyż zostali uwolnieni od płacenia subsidium charitativum, które uiszczali od r. 1775⁸¹.

Niezależnie od prowadzonych przez szlachtę i duchowieństwo rozmów z władzami pruskimi, to jednak monarcha już w dniu 20 V 1793 r. wydał obwieszczenie, które polecało powołać komisję klasyfikacyjną do oszacowania dochodów w dobrach kościelnych, królewskich i szlacheckich⁸². W tym samym dniu została wydana instrukcja dla geodetów, którzy mieli przeprowadzić pomiary gruntów⁸³. Według jej brzmienia geodeci winni zwrócić uwagę na dobra kościelne, gdyż one zostaną obciążone 50% podatkiem. Zatem obszar gospodarstw kościelnych winien być dokładnie wymierzony, a dochód z nich płynący winien być szczegółowo wyliczony i dokładnie oszacowany. Prace komisji posuwały się bardzo powoli i należało bowiem

⁷⁹ Tamże, s. 79.

⁸⁰ Tamże, s. 79.

⁸¹ Tamże, s. 80.

⁸² Tamże, s. 136-137.

⁸³ Tamże, s. 137.

wyszukać nie tylko dane dotyczące powierzchni gruntów, ale także znaleźć odpowiedź na pytania mieszczące się w kwestionariuszu, których było 32. Stąd klasyfikacja przedłużała się aż do nadejścia insurekcji kościuszkowskiej. Aczkolwiek dzieło komisji klasyfikacyjnej nie było doskonałe, to jednak w tych okolicach, gdzie ona została przeprowadzona służyła jako podstawa opodatkowania ludności.

Nowe propozycje opodatkowania dóbr kościelnych monarcha ogłosił w patencie wydanym 24 XI 1794 r. Była w nim mowa o podatkach obowiązujących na Śląsku, w Prusach zaś Południowych nie powinny być podwyższone, lecz ich wysokość winna być zróżnicowana i uzależniona od stopnia zaangażowania się osób duchownych w popieranie powstania⁸⁴. Należy zatem domniemywać, iż ten podatek miał mieć charakter represyjny.

Po stłumieniu powstania kościuszkowskiego i dokonaniu trzeciego rozbioru Polski w r. 1795, władze pruskie przestały się liczyć z opinią duchowieństwa i zmierzały do załatwienia tej sprawy według własnych zamierzeń. Minister Hoym zaproponował opodatkowanie duchowieństwa na nowych zasadach. Jego zdaniem duchowni prowadzący duszpasterstwo, ale nie posiadający 500 zł rocznego dochodu winni być zwolnieni od wszystkich obciążeń. Duchowni zaś, którzy posiadali wyższy dochód, lecz nie przekraczający 2 000 zł winni opłacić podatek w wysokości 10%. Ci zaś którzy mieli dochód przewyższający 2 000 zł rocznie winni płacić podatek w wysokości 50%⁸⁵. W dniu zaś 24 IV 1795 r. król wydał obwieszczenie dotyczące sposobu opodatkowania ludności w Prusach Południowych a także duchowieństwa, które zostało obciążone podatkami według przedstawionego niżej sposobu⁸⁶.

a. Wieczysta ofiara

Do roku 1795 szlachta oraz duchowieństwo opłacało podatek wieczystej ofiary zgodnie z postanowieniami Sejmu Czteroletniego z r. 1789, o czym już była mowa wyżej. W r. 1795 podatek wieczystej ofiary uległ podwyższeniu. Szlachta od tego czasu opłacała go nie po 10% lecz po 24% od uzyskiwanego dochodu. Starostowie jako posiadacze dóbr królewskich zostali obciążeni wieczystą ofiarą w wysokości 50% czystego dochodu. Duchowni zaś zgodnie z propozycją Hoyma zostali obciążeni w następujący sposób. Otóż ci

⁸⁴ Tamże, s. 138.

⁸⁵ Tamże, s. 204-205; *Gazeta Południowo-Pruska* nr 37.

⁸⁶ *Gazeta Południowo-Pruska* nr 37; *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Skarbu, t. I, Podatki stałe*, Warszawa 1866, s. 105-107, 141-147.

duchowni, którzy posiadali dochód nie przekraczający 500 zł rocznie zostali zwolnieni od płacenia wieczystej ofiary. Duchowni posiadający dochód roczny w granicach 500-2 000 zł obciążeni zostali opłacaniem wieczystej ofiary w wysokości 10%. W przypadku zaś uzyskiwania wyższych dochodów ponad 2 000 zł wówczas należało płacić podatek w wysokości 50%. Tak wysoki podatek miał być pobierany tylko od dochodów z dóbr i gruntów kościelnych, natomiast dochód pochodzący z innych źródeł miał być opodatkowany tylko w wysokości 20%.

Wymiar podatku miał się odbywać przy pomocy lustracji sporządzonych w r. 1789. Gdyby zaś zachodził przypadek – jak podawało obwieszczenie – iż podatnik czuł się poszkodowany przeprowadzoną lustracją i opłacał 20% podatek, który został podwyższony do 50%, wówczas należało przeprowadzić nową lustrację dochodów potrącając z nich wydatki kościelne, aby ustalony tym sposobem czysty dochód został sprawiedliwie opodatkowany.

W dalszej części tegoż obwieszczenia została omówiona sprawa opodatkowania fundacji kościelnych, które prowadziły szkoły, szpitale czy też inne funkcje dobroczynne. Te zatem instytucje zostały zobowiązane do płacenia 10% podatku ofiary.

b. P o d a t e k p o d y m n y

Podymny podatek był opłacany od dochodu jaki był wyrażony w jakości domów znajdujących się w wioskach lub misteczkach. Przepisy dotyczące podymnego podatku zostały zawarte w reskrypcie ministerialnym wydanym w dniu 1 VI 1795 r.⁸⁷ regulowały one sprawę rozkładu i poboru podymnego podatku. Reskrypt ten polecał, aby każde miasto i wioska posiadały szczegółowe wyliczenie sum podatkowych zapożyczonych z taryfy podatkowej sporządzonej w r. 1789. Podatek ten należało zbierać w całości od poszczególnych mieszczan lub wiejskiej ludności i wpłacać go do rąk poborców. Reskrypt ten rozróżniał podymne dworskie i włościańskie, które winno być zapisane oddzielnie w opracowywanych rejestrach. O plebaniach i zabudowaniach kościelnych nie ma wyraźnej wzmianki w reskrypcie, ale one były włączone do rejestrów podymnego dworskiego. Stąd można wnioskować, iż zabudowania kościelne nie miały żadnych przywilejów, były zrównane z budynkami dworskimi.

---

⁸⁷ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 313.

c. Subsidiu m charitativu m

Podatek subsidium charitativum, o którym była wzmianka wyżej było uchwalone przez biskupów w r. 1775. Obciążał on tylko duchowieństwo zamożne, biskupstwa, kapituły, klasztory i opactwa a także zamożne parafie. Podatek ten był opłacany w części przez beneficjatorów, a w części przez ludność poddaną z dóbr kościelnych⁸⁸. Reskrypt ministerialny z 1 VI 1795. postanawiał, iż duchowni katolicycy posiadający roczny dochód w granicach 1000-2000 zł zostali zobowiązani do opłacania subsidium charitativum w dalszym ciągu⁸⁹.

d. Inne obciążenia

Jednym z tych obciążeń było kwaterowanie wojska w zabudowaniach kościelnych. Było ono wprowadzone w czasach przedrozbiorowych, ale władze pruskie także je zachowały i nie ma w źródłach żadnej wzmianki aby duchowni byli zwolnieni od tej powinności⁹⁰.

Inną powinnością było dostarczanie wojsku prowiantów, tzw. furazów. Obwieszczenie z dn. 24 IV 1795 r. uwalniało od tej powinności sołtysów pełniących swe funkcje w dobrach szlacheckich, królewskich czy też kościelnych⁹¹.

To samo obwieszczenie z dn. 24 IV 1795 r. zawiera dyspozycje dotyczące podatków pośrednich. Były one najczęściej nakładane na artykuły spożywcze, np. napoje alkoholowe. Nazywano je podatkami konsumpcyjnymi, lub szelężnym bądź czopowym. Wzmiankowane wyżej obwieszczenie zniósło obciążenie podatkiem szelężnym, a także podatkiem od rzezi prowadzonej w wioskach⁹². Tym sposobem władze pruskie dostosowały dla własnych potrzeb polski system opodatkowania.

III. Sprawa uposażenia i opodatkowania duchowieństwa w Prusach Nowowschodnich w latach 1795-1807

Po upadku powstania kościuszkowskiego nastąpił w r. 1795 trzeci rozbiór Polski. Prusy zabierały ziemie dawnych województw: mazowieckiego wraz z Warszawą, rawskiego, podlaskiego oraz części województw: płockiego,

⁸⁸ Tamże, s. 314.

⁸⁹ Gazeta Warszawska 1801 nr 77. Dodatek.

⁹⁰ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 314.

⁹¹ Tamże, s. 190.

⁹² Tamże, s. 315.205.

krakowskiego, trockiego i żmudzkiego. Obszar zajęty przez Prusy wynosił 48 000 km², na którym mieszkało około 1 miliona osób⁹³. Ziemie zabrane przez Prusy zostały nazwane Prusami Nowowschodnimi i tworzyły odrębną jednostkę administracyjną, która była podporządkowana Generalnemu Dyrektorium w Berlinie. Na czele administracji stanął w Prusach minister von Schroster⁹⁴. Tereny zaś wchodzące do dawnego województwa krakowskiego, tj. miasta Siewierz i Będzin zostały włączone do Księstwa Śląskiego i otrzymały odrębny okręg administracyjny, zwany Nowym Śląskiem⁹⁵. W r. zaś 1807 Prusy Nowowschodnie weszły w skład Księstwa Warszawskiego⁹⁶.

1. Uposażenie duchowieństwa w Prusach Nowowschodnich

Głównym źródłem dochodów duchowieństwa w Prusach Nowowschodnich były gospodarstwa rolne. Większe posiadłości należały do biskupstwa plockiego i tamtejszej kapituły oraz biskupstwa wileńskiego, klasztoru kamedułów w Wigrach i innych mniej znacznych instytucji. Drobne zaś gospodarstwa role o powierzchni kilku łanów znajdowały się przy parafiach⁹⁷.

Los tych większych posiadłości kościelnych został przesądzony tuż po dokonaniu trzeciego rozbioru Polski. Otóż król Fryderyk Wilhelm II już w dniu 2 II 1796 r. sporządził rozkaz gabinetowy który został opublikowany przez ministra Prus Nowowschodnich w dniu 28 VII 1796 r.⁹⁸. Mocą tegoż rozkazu wszystkie dobra kościelne położone na terenie Prus Nowowschodnich przechodziły w zarząd skarbu państwa. Instytucje zaś, którym dobra zostały przejęte we władanie skarbu, winny otrzymać od rządu coroczną pensję. Do tej deklaracji zostało dołączone wyjaśnienie informujące, że małe gospodarstwa rolne wchodzące w skład beneficjum proboszczowskiego, nie przekraczające 4 łanów nie mogą podlegać sekularyzacji⁹⁹. Duchowieństwo diecezji plockiej, będąc słabo uposażone w piaszczystą ziemię, więc przy tej okazji zgłosiło do biskupa Onufrego Kajetana Szembeka (1795-1809) prośbę, aby wystarał się u ministra von Schroetera powiększenie areału proboszczowskich gospodarstw, gdyż ziemia beneficjalna przez nich posia-

⁹³ D'Angeberg, dz. cyt., s. 400; HPPP, t. III, s. 12-13.

⁹⁴ J. Wąsicki, *Prusy Nowowschodnie*, s. 67-74.

⁹⁵ HPPP, t. III, s. 45.

⁹⁶ HPPP, t. III, s. 14-15.

⁹⁷ J. Wąsicki, *Prusy Nowowschodnie*, s. 52-53.

⁹⁸ M. Lehmann, *Preussen und die Katholische Kirche seit cz. VII Publicationen aus den Kgl. Preussischen Staaten*, Berlin 1796-1799. s. 335.

⁹⁹ J. Wąsicki, *Prusy Nowowschodnie*, s. 54-55, 224.

dana nie daje wystarczających dochodów. Biskup zadośćuczynił prośbie lecz odpowiedź władz pruskich nie jest znana¹⁰⁰.

Prócz ziemi będącej źródłem dochodów duchowieństwa posiadało prawo do pobierania z rządu kompetencji z racji zajętej ziemi przez skarbu państwa¹⁰¹. Duchowieństwo zaś parafialne posiadało uprawnienie do pobierania od ludności rolniczej dziesięciny¹⁰². Także pewien dochód przynosiły czynsze pobierane do sum pieniężnych które były zapisane na rzecz konkretnej instytucji kościelnej¹⁰³. Tak jak było w całej Polsce również na terenie Prus Nowoschodnich były pobierane przez duchownych ofiary z tytułu iura stolae¹⁰⁴.

2. Opodatkowanie duchowieństwa w Prusach Nowoschodnich w latach 1795-1807

Regulacja systemu podatkowego w Prusach Nowoschodnich była przeprowadzona w niedługim czasie po zajęciu tych ziem przez władze pruskie. Otóż w dniu 7 VII 1796 r. został wydany patent królewski dotyczący opodatkowania duchowieństwa¹⁰⁵. Wprowadzał on system podatkowy analogiczny do sposobu opodatkowania jaki został zaprowadzony w Prusach Południowych. Nawiązywał zatem do obciążenia duchowieństwa z okresu Rzeczypospolitej.

a. Podatek wieczystej ofiary

Patent wydany przez monarchę w dniu 7 VII 1796 podawał zasady opodatkowania duchowieństwa. Najpierw zajął się podatkiem wieczystej ofiary. Duchowieństwo zamożne mające wyższy dochód niż 2 000 zostało zobowiązane do płacenia wieczystej ofiary w wysokości 50%, do tego czasu opłacali po 20%. Duchowieństwo zaś prowadzące duszpasterstwo, a posiadające dochód przekraczający 2 000 zł rocznie było opodatkowane po 20%. Duchowni zaś z niższym dochodem niż 2 000 zł zostali zobowiązani do

¹⁰⁰ Tamże, s. 56-57.

¹⁰¹ J. Wąsicki, *Prusy Południowe*, s. 244.

¹⁰² J. Wąsicki, *Prusy Nowoschodnie*, s. 224.

¹⁰³ H. Karbownik, *Obciążenia stanu duchownego w Polsce na rzecz państwa od połowy XVII w. do 1795 r.* Lublin 1984, s. 256-257.

¹⁰⁴ H. Karbownik, *Ofiary iura stolae na ziemiach polskich w latach 1285-1918*, Lublin 1995, s. 155-171.

¹⁰⁵ J. Wąsicki, *Prusy Nowoschodnie*, s. 87-88; *Zbiór przepisów administracyjnych*, s. 141-147.

płacenia wieczystej ofiary w wysokości 10%. Gdyby zaś duchowny posiadał roczny dochód nie przekraczający 500 zł wówczas był zwolniony od omawianego obowiązku. Instytucje zaś kościelne tj. szkoły, szpitale miały płacić wieczystą ofiarę w wysokości 10% jeżeli ich dochód przekraczał sumę 500 zł na rok. Reforma podatkowa odnosiła się nie tylko w odniesieniu do duchowieństwa, ale także do szlachty, którą zobowiązano do płacenia ofiary w wysokości 24%, a więc wyższą o 14%¹⁰⁶. Dodać tutaj trzeba, iż podstawą opodatkowania były księgi lustracji dochodów z r. 1789, sporządzone na polecenie Sejmu Czteroletniego.

W niedługim czasie została skorygowana wysokość opłacanej ofiary. Otóż w dniu 27 IV 1797 r. kamera białostocka wydała cyrkularz regulujący opłacanie podatku ofiary. Kamera dostrzegła pewne nieścisłości, bowiem podatnik mający 500 zł dochodu był wolny od płacenia wieczystej ofiary, ale jeżeli dochód wynosił 510 zł wówczas po zapłaceniu 10% podatku, tj. 51 zł pozostawało w kasie podatnika tylko 449 zł. Ten zaś duchowny, który posiadał roczny dochód w wysokości 2 500 zł i zapłacił 50% podatek ofiary czyli 1250 zł, wówczas na utrzymanie podatnika pozostawało tylko 1 250 zł czyli mniej od tego, który posiadał dochód w wysokości 2 000 zł ponieważ zostało mu na utrzymanie 1 800 zł. Król – jak mówił cyrkularz – chcąc uniknąć tej nieprawidłowości w opodatkowaniu, zarządził, aby duchowni mający 500 zł dochodu wcale nie płacili podatku. Ci zaś duchowni, którzy mieli dochody w granicach 500-2 000 zł rocznego dochodu winni płacić podatek w wysokości 10%, lecz 500 zł winno stanowić kwotę nie podlegającą opodatkowaniu. Dochody zaś przekraczające sumę 2 000 zł zostaną obciążone 20% podatkiem, lecz w ten sposób, aby duchownemu zostawało na utrzymanie przynajmniej 1800 zł. Przy takim uwarunkowaniu podatek 50% mógł być pobierany tylko od dochodu wynoszącego 3 600 zł lub wyższego.

W zakończeniu tegoż cyrkularza było podane zalecenie, aby uboższe duchowieństwo doznające ulgi w opodatkowaniu gorliwie i starannie zabiegało o powodzenie dla rządu krajowego, a przy lustracji, która miała być przeprowadzona w przyszłości rzetelnie podawało swe dochody¹⁰⁷. W dokumentach nie ma żadnych śladów dotyczących przeprowadzenia lustracji dochodów. Natomiast postanowienia cyrkularza wprowadzające ulgi podatkowe znalazły zastosowanie nie tylko w dobie panowania władców pruskich, lecz także w dobie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego.

¹⁰⁶ *Zbiór przepisów administracyjnych*, s. 103, 105.

¹⁰⁷ Tamże, s. 149, 151, 153.

b. P o d y m n e

Podatek podymny obciążał nie tylko ludność wiejską i miejską oraz szlachtę. Był on pobierany także od budynków kościelnych, np. plebanie, wikariaty, organistówki, szkoły, szpitale parafialne i zabudowania klasztorne. Podymny podatek został zachowany przez władze pruskie¹⁰⁸.

c. S u b s i d i u m c h a r i t a t i v u m

Była o nim mowa w poprzednim rozdziale, ale był on też pobierany od duchowieństwa na terenie Prus Nowowschodnich. W dniu 17 XII 1798 r. został wydany reskrypt przez króla pruskiego, mocą którego duchowieństwo zostało uwolnione od płacenia tegoż podatku. Zwolnienie to objęło także ludność poddaną z dóbr kościelnych, która opłacała pewną część tegoż świadczenia. Zwolnienie to wchodziło w życie dopiero od uroczystości Świętej Trójcy w r. 1799, niebawem ponownie został wprowadzony w życie¹⁰⁹.

Zakończenie

Obserwując posunięcia władz pruskich na polu skarbowości w zabranych Polsce ziemiach, wypada stwierdzić, że zmierzały one nie tylko do wyegzekwowania podwyższonych podatków szczególnie wieczystej ofiary. Ponadto skarb pruski został zasilony dochodami z dóbr kościelnych, które zostały zajęte w zarząd skarbu państwa. Drugim celem władz pruskich było zintegrowanie ziem polskich z krajami pruskimi. Dostarcza się to zjawisko we wprowadzeniu na polskie ziemie pruskiej administracji i pruskiego systemu podatkowego.

---

¹⁰⁸ H. K a r b o w n i k, *Obciążenia stanu duchownego*, s. 200-209.

¹⁰⁹ *Zbiór przepisów administracyjnych*, s. 27.